

УДК 375.015:796.071.43

Борщов С.М., Пономарьов В.А., Гусаченко Л.М., Садовий А.С.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ

У статті розглянута характеристика педагогічного спілкування педагога і учнів на уроках. Зроблений аналіз літературних джерел, який стосується контактності, орієнтованості, спрямованості у психологічній динаміці процесу спілкування.

Визначна роль у фізичному вихованні в ході спілкування відводиться учителю фізичної культури, його місце і функції учнів, їх спільна діяльність, яка спрямована на реалізацію завдань освітньо-виховного і оздоровчого характеру. У ході досліджень науковцями об'єктивних критеріїв важливих характеристик педагога є комунікативні здібності. Педагоги фізичної культури і загальноосвітніх дисциплін використовують у навчальному процесі співвідношення різних видів засобів педагогічного словесного спілкування. Прийоми і форми мовленнєвого спілкування слід розглядати як об'єктивний показник стилю керівництва учителя фізичної культури.

Ключові слова: процес психолого-педагогічного спілкування, педагогічне спілкування, комунікативність, мовне спілкування, соціально-психологічний тренінг (СПТ).

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Спілкування – це широке і містке поняття. Це усвідомлене і неусвідомлене, вербальний і невербальний зв'язок, передача і прийом інформації, що спостерігається всюди і завжди. Спілкування багатогранне: воно має багато форм. Педагогічне спілкування – це вид спілкування людей. Йому притаманні як спільні риси цієї форми взаємодії, так і специфічні для освітнього процесу [2, 8].

Важливою характеристикою спілкування є його психологічна динаміка, яка визначається особливостями впливу словесної інформації. Зазвичай називають ще дві характеристики спілкування: репрезентативність і поліінформативність. Першою називають суб'єктну представленість мовця в тексті, другою – багатоплановість мовленнєвого спілкування, де реалізуються одночасно всі його характеристики (змістовність, виразність, вплив), що відображають різні рівні (предметний, смисловий і т.д.). Репрезентативне спілкування передбачає, що будь-яке спілкування відображає індивідуально-особистісні особливості тих, хто спілкується, їх культурний рівень, вік, стать, інтереси та ін.

Воно полягає в тому, що передане у процесі вербального спілкування мовленнєве повідомлення має складний комунікативно-предметний зміст, який є єдністю змістового, виразного і спонукального планів висловлювання [3, 6].

Таким чином, можна стверджувати, що мовленнєве (вербальне) спілкування можна описати сімома характеристиками: контактність, орієнтованість, спрямованість, семіотична спеціалізація, динаміка, репрезентивність, поліінформативність.

Спілкування – взаємодія людей, змістом якого є взаємне пізнання та обмін інформацією за допомогою різних відношень, сприятливих для процесу спільної діяльності. У спілкуванні можна виділити чотири моменти: зв'язок, взаємодія, пізнання, взаємовідношення і відповідно й чотири підходи до вивчення спілкування: комунікативний, інформаційний, пізнавальний і регулятивний [3, 6].

Існує три функції спілкування: інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна, афективно-комунікативна. При цьому наголошують на обов'язковості власне комунікативного компонента як приймання і передавання повідомлення, регуляції поведінки і наявності відношення, переживання, тобто афективного компонента [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тривалий час спілкування вивчалось лише в контексті комунікативної функції мови. Однак, на думку таких дослідників як А. Г. Андреева, О. О. Брудний, О. М. Леонтьев та ін. спілкування виконує і такі функції як інтерактивну, рецептивну функцію, самовираження та інші.

Однією в найцікавіших (і в той же час достатньо характерних) серед моделей комунікації, розроблених зарубіжною психологією, є модель Л. Тайера. Він пропонує ввести три основні "координати" спілкування:

- 1 – комунікативні здібності
- 2 – базові процеси
- 3 – рівень комунікативного аналізу.

У дослідженнях вітчизняних фахівців у цій галузі зупинимось на двох важливих наукових працях В. Н. Парфенова і Б. Д. Паригіна. Так, В. Н. Парфенов виділяє у змістовній структурній спілкування чотири моменти: зв'язок, взаємодія, пізнання, взаємостосунки.

А. К. Маркова виділяє сім функцій мовленнєвої поведінки: інструментальна (задоволення матеріальних потреб), регулятивна (контроль поведінки оточення), взаємодії (підтримування контакту), особиста, евристично пошукова (чому?), уявна (внутрішній світ), інформативна (повідомлення нової інформації) [6].

О. О. Леонтьєв виділяє такі загальні характеристики спілкування: контактність, орієнтовність, спрямованість, психологічну динаміку процесу. Пізніше автор визначив як спеціалізація і ступінь опосередкованості, орієнтація спілкування і психологічна динаміка. Зміст спеціалізації спілкування підкреслює важливість об'єднання всіх засобів – вербальних і невербальних для підвищення ефективності мовленнєвого впливу, контактність автор розглядає за ступенем зближення в часі і просторі промовленого спілкування й його сприйняття [4].

Формування мети та завдань роботи

Метою дослідження є вивчення особливостей спілкування в системі "вчитель-учень" та засобів підвищення психологічної компетентності вчителів фізичної культури.

Завдання дослідження – на основі аналізу наукових праць надати характеристику і аналіз педагогічного спілкування, провести та порівняти найпоширеніші домінуючі засоби педагогічного спілкування досвідчених педагогів, які ефективно та неефективно спілкуються з дітьми.

Основний матеріал дослідження

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача з учнями на уроці і поза ним (у процесі навчання і виховання), яке має педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне і оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншу психологічну оптимізацію навчальної діяльності і відношень між педагогом та учнями в учнівському колективі [8].

Педагогічне спілкування спрямоване не тільки на саму взаємодію і на учнів для їх особистісного розвитку, але й на те, що є основним для самої педагогічної системи – на організацію засвоєння навчальних знань.

Педагогічне спілкування – це форма навчальної взаємодії, співробітництва учителя і учнів. Це – особистісно і соціально орієнтована взаємодія. Педагогічне спілкування одночасно реалізує комунікативну, перцептивну і інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, образотворчих, символічних засобів [3, 6, 8].

Функціонально – це контрольна, інформаційна, спонукальна, координаційна взаємодія, яка встановлює відношення всіх суб'єктів навчального процесу. Вона характеризується об'єктною спрямованістю, поліінформативністю, високим ступенем репрезентативності. Педагогічне спілкування, як форма навчального співробітництва, є умовою оптимізації навчання і розвитку особистості самих учнів. Воно визначається особистісною, соціальною і предметною спрямованістю [2, 6].

Учитель, працюючи з одним учнем над засвоєнням якого-небудь навчального матеріалу, орієнтує всіх присутніх у класі на його результат, і навпаки, працюючи з класом, тобто фронтально, впливає на кожного учня. Тому можна вважати, що своєрідність педагогічного спілкування, яка є сукупністю названих елементів особистісно-орієнтованого, соціально-орієнтованого і предметно-орієнтованого спілкування. При цьому педагогічне спілкування, вміщуючи всі названі елементи, має принципово нову якість. Друга якість педагогічного спілкування обумовлена насамперед його навчальною функцією, яка передбачає і виховну функцію, таким чином, навчальний процес має виховний і розвивальний характер. Навчальна функція спілкування може бути співвіднесена з трансляційною. Навчальна функція педагогічного спілкування є провідною: частина багатогранної взаємодії учителя – учнів, учнів між собою. Водночас педагогічне спілкування відображає і специфіку характеру взаємодії людей. Не лише істотною є виховна функція спілкування. Це означає, що учитель допомагає учневі виразити себе, те позитивне, що є в ньому. Крім цього, необхідна зацікавленість педагога в успіху учня, який полегшує педагогічну взаємодію, сприяє самоактуалізації учня і його подальшому розвитку.

Таким чином, навчальна, виховна функції складають єдність педагогічного спілкування [3, 4, 6].

На уроці фізичної культури використовують як вербальні (словесні), так і невербальні засоби спілкування: виразні рухи (жест, міміка, понтаміма) в якості стимуляційної інформації, співвідношення їх залежить від об'єктивних умов, конкретних ситуацій діяльності, в яких відбувається процес спілкування.

Педагоги фізичної культури і педагоги загальноосвітніх дисциплін використовують у навчальному процесі подібну співвідношення різних видів засобів словесного спілкування. Щодо несловесного спілкування, то педагоги фізичної культури використовують на навчальних заняттях значно менше акустичних і вдвічі більше тактильних засобів, ніж педагоги загальноосвітніх дисциплін. Дуже важливим елементом у педагогічному спілкуванні є педагогічний такт – це якість, яка притаманна вчителю-методисту, учителю-інтелігенту [2, 6, 8]. Педагогічний такт базується на якостях, які називають в побуті душевними (добррозичливість, чуйність, щирість). Тактичний викладач може швидко і безпомилково

розібратися в якійсь ситуації, зрозуміти складності спілкування для того чи іншого учня, визначити його смак і з урахуванням цього знайти єдино правильне рішення, підібрати потрібну форму впливу на учнів, знайти правильні слова, інтонаційно щоб не поставити учня в незручне становище.

Тактичний учитель буде терпляче ставитися до учня, якщо його повільність пов'язана з особливостями темпераменту, а не покрикувати на нього, буде виявляти особливий такт при дефектах мовлення учня, ставитися зі співчуттям до підлітка, який проявляє незграбність, або до дівчини, яка боїться виконати вправу. Дотримання педагогічного такту вимагає постійного контролю за своїми думками, діями. Невміння контролювати свої вчинки і слова може поставити навколишніх у скрутне становище, привести до небажаних наслідків [3, 4].

В організації ділового спілкування учителя з учнями на уроці, у забезпеченні його виховного впливу потрібна оптимальна міра.

Важливою ознакою професійності учителя є його здатність, обираючи ті або інші форми, прийоми навчання і виховання учнів, використовувати до кожного з них своє особисте ставлення, а також використання ним різноманітних міжособистісних зв'язків для формування колективу учнів. Це вміння формується протягом усієї роботи в школі і містять навички спілкування з учнями, їх батьками, учителями і керівництвом школи, вищими організаціями: МОНУ, комітетами з фізичного виховання і спорту. У результаті педагогічного спостереження на уроках фізичної культури можна стверджувати, що вміння учителя спілкуватися з учнями, колегами по роботі, батьками, знаходити раціональні шляхи взаємодії з оточенням – це все комунікативні вміння. Такі вміння умовно можна розділити на три групи: власне-комунікативні, дидактичні й ораторські [4, 6, 8, 9].

На практиці в школі комунікативна діяльність учителя фізичного виховання на уроці виражалась у спілкуванні його з учнями, організації взаємовідношень між ними, установленні і підтримуванні контактів, обміні інформацією, організації взаємовідношень між членами команди. Комунікативна діяльність учителя з фізичної культури проявилась у: формах учителя до учнів; тоні звертання; інтенсивності спілкування (кількості контактів за одиницю часу); мотивах спілкування.

Власне-комунікативні виявляються в уміннях вступати в контакт з людьми, будувати з ними стосунки.

Дидактичні полягають в умінні вчителя ясно й доступно пояснити учням навчальний матеріал зацікавити, заохотити до занять фізичними вправами, передати зацікавленість учням, управляти увагою навчальної групи і прогнозувати наслідки свого педагогічного впливу.

Ораторські вміння виявляються насамперед у культурі мовлення, до досконалого володіння якою повинен прагнути кожен педагог. Комунікативна діяльність, як організаторська – діяльність практична. Контакти між учителем й учнями в ході навчального процесу передбачають, що на основі поданої вчителем інформації у школярів формуються знання, вміння, навички [3].

Комунікативна функція вчителя фізичної культури, на нашу думку, передбачас:

- встановлення контактів з учнями, батьками, адміністрацією школи;
- правильно проаналізувати реальну педагогічну ситуацію;
- своєчасно визначити можливості та успіхи учнів у виконанні фізичних вправ;
- заняття так, щоб учні отримали задоволення від виконання фізичних вправ;
- проведення на основі цієї інформації правильно будувати наступні заняття;
- налагодження особистих зв'язків між учителем і активом учнів;
- контакти з колективом з фізичного виховання, комісіями, суддями [2, 3, 4, 6].

Важливою функцією педагогічного спілкування є створення сприятливого мікроклімату, який має першорядне значення для особистого розвитку кожної дитини. Отже, саме завдяки проведенню соціально-психологічного тренінгу (СПТ) можливе підвищення рівня психологічної компетентності в спілкуванні вчителя в різноманітних сферах педагогічної взаємодії [1].

Вивчення особистісних властивостей учасників СПТ проводилося з використанням наступних методик:

- методика Г. Айзенка (визначення домінуючого типу темпераменту);
- опитувальник Р.Б. Кеттелла (особливості особистісних характеристик);
- опитувальник Ч. Спілбергера (визначення рівня тривожності вчителів).

Обстеження досліджуваних проводили 2 рази: на початку й наприкінці тренінгу.

Учасникам СПТ було запропоновано три лекції бесіди:

- "Слухові бар'єри: вчиться слухати співрозмовника".
- "Як ви говорите?".
- "Фізичне, психологічне і духовне здоров'я особистості".

Відповідно до мети, завданнями діагностики були наступні:

- самопізнання учасників. Отримана діагностична інформація сприяла учасникам задуматися над собою, своїми якостями, звичками, особливостями емоційних та поведінкових реакцій тощо;
- визначення напрямків в індивідуальній роботі з кожним учасником;

– визначення змісту, виразності й завершеності особистісних змін для встановлення успішності й необхідності завершення корекційної роботи;

отримання дослідницьких даних.

Як самозвіти використалися твори "Я і моя група", "Що мені дав соціально-психологічний тренінг?" та ін.

Для самозвітів про поточний стан учасників була розроблена методика, створена на базі досвіду застосування методики Т. С. Яценко, методики САН і інших аналогічних опитувальників визначення психічного стану. Вона відрізняється експресивністю, що дозволило нам застосовувати її на кожному занятті кожним учасником.

Методика дозволяє оцінити 5 компонентів поточного психічного стану по системі 5 бальних шкал, спеціально розроблених для цього (табл. 1).

Таблиця 1

Самооцінка психічного стану вчителів фізичного виховання під час участі в СПТ

Показники стану	Оцінка стану в балах				
	1	2	3	4	5
Рівень ситуативної тривожності	Протягом заняття відчуття тривоги не було зовсім	Протягом заняття тимчасово виникало відчуття тривоги	Протягом меншої частини заняття було відчуття тривоги	Протягом більшої частини заняття було відчуття тривоги	Протягом заняття було постійне відчуття тривоги
Рівень впевненості в собі	Повна невпевненість у собі	Невпевненість у собі	Не можу визначити	Впевнений у собі	Повна впевненість у собі
Реактивність, сензитивність	Заняття не торкнулося мене зовсім	Заняття злегка заторкнуло мене	Заняття торкнулося мене відчутно	Заняття торкнулося мене суттєво	торкнулося мене дуже сильно
Позитивні емоції	Протягом дня позитивних емоцій не було зовсім	Були деякі позитивні емоції не тривалий час	Позитивні емоції були протягом меншої частини заняття	Позитивні емоції були протягом більшої частини заняття	Сильні позитивні емоції були цілий день
Негативні емоції	Протягом дня негативних емоцій не було зовсім	Були нетривалі деякі негативні емоції	Негативні емоції були протягом меншої частини заняття	Негативні емоції були протягом більшої частини заняття	Сильні негативні емоції були день

Подальше обговорення результатів на основі бланків, заповнених учасниками, дає можливість прояснити для себе найбільш бажані форми поведінки в групі. Спостереження тренінгової поведінки учасників СПТ давало можливість оцінити особливості типу темпераменту, поведінкові стереотипи, життєві установки тощо.

Висновки та перспективи подальших розробок

У фізичному вихованні визначено роль учителя фізичної культури, місце і функції учнів, їх спільна діяльність, яка спрямована на реалізацію завдань освітнього і виховного характеру.

Оцінити діяльність педагога можна тільки на основі дослідження об'єктивних критеріїв, важливих характеристик педагога (комунікативні здібності вчителя).

Проблема удосконалення навчального процесу з фізичної культури завжди є актуальною в країні, яка дбає про здоров'я нації. Вирішення цієї проблеми в значній мірі залежить від удосконалення ефективності спілкування педагогів і учнів.

Педагоги фізичної культури і загальноосвітніх дисциплін використовують у навчальному процесі подібне співвідношення різних засобів педагогічного словесного спілкування. Щодо несловесного спілкування, то педагоги фізичної культури використовують на заняттях значно менше акустичних і вдвічі більше тактичних засобів, ніж педагоги загальноосвітніх дисциплін.

Прийоми і форми мовленнєвого спілкування слід розглядати як об'єктивний показник стилю учителя фізичної культури.

Необхідно формулювати знання вчителів по використанню психотехніки ефективного педагогічного спілкування та розширити їх самосвідомість як необхідні умови оптимізації міжособистісної взаємодії у навчально-виховному процесі.

Одним з ефективних засобів розвитку психологічної компетентності педагогів, оптимізації їх психічного стану є активне соціально-психологічне навчання, яке проводиться по типу соціально-психологічного тренінгу (СПТ).

У педагогів, які працюють у групі СПТ, змінюється відношення до складних та напружених ситуацій професійної діяльності. Педагоги вдосконалюють вміння аналізувати конфлікти і знаходити шляхи їх конструктивного вирішення.

Дослідження, які проводились стосовно спілкування, вказали на розширення усвідомленості при виборі індивідуального стилю спілкування з учнями.

Використані джерела

1. Борщов С. М. Розробка програми і методики психофізичного тренінгу, аутогенного занурення ідомоторного тренування юних гімнастів / С. М. Борщов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Х. : ХХП, 2002. – № 28. – С. 11-16.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посідник / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр "Академія", 2006. – 255 с.
3. Герцик М. С. Вступ до спеціальностей галузі "фізичне виховання і спорт" : підручник / М. С. Герцик, О. М. Ващеба. – Х.: "ОВС", 2005. – С. 76-81.
4. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М., 1997. – 186 с.
5. Ломов Б. Ф. Проблемы общения в психологии / Б. Ф. Ломов. – М., 1981.
6. Маркова А. К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников / А. К. Маркова, А. Б. Орлов, А. М. Фридман. – М. : Педагогика, 1983. – 225 с.
7. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін. за ред. І. А. Зязюна. – К. : гос. вид. Вища школа, 2004. – С. 112-128.
8. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навч. посібник / І. М. Цимбалюк. – К. : ВД "Професіонал", 2004. – 304 с.
9. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів: підручник / Б. М. Шиян. – Тернопіль: Ч. П. – Навчальна книга "Богдан", 2002. – С.216-220.

Borschyov S., Ponomaryov V., Gusachenko A., Sadovoy A.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS AND ANALYSIS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION OF PHYSICAL TRAINING TEACHER WITH PUPILS

The characteristic and analysis of pedagogical communication of a teacher and students at the lessons are examined in this article. The decisive role of physical education during the communication is given to the teacher of physical training, his role and function in the training. The most important joint activity is aimed at the implementation of the educational process. The teachers of physical training and the teachers of general subjects use the correlation of different ways of pedagogical verbal communication in the educational process.

The methods and forms of verbal communication should be regarded as an objective indicator of the leadership style of the physical training teacher.

For a long time communication has been studied only in the context of the communicative function of speech, but according to researchers such as the A.G. Andreev, O.O. Brudnyi, O.M. Leontiev and others communication performs such functions as interactive, perceptual, function of expression. There is a model of L.Tayer among the models of communication developed by foreign researchers. He proposes to introduce three major "coordinates" of communication. 1 – communicative dialogue; 2 – basic processes; 3 – level of communicative analysis.

The works of such scholars as V.N. Parfyonov, B.D. Parygina can be singled out from the studies of domestic experts in this field. They marks out four moments: the first is communication; the second is interaction; the third is knowledge; the fourth is relationships.

The goal of our research is the study of peculiarities of the communication in the system "teacher – student" and the means of improving the psychological competence of a teacher of physical training. The main tasks are to give the characteristic and analysis of the pedagogical dialogue of a physical training teacher and pupils based on the scientific papers and to compare common dominant means of pedagogical communication.

The different interpretations of pedagogical communication are developed and used by the scientists during the study. This is the teacher's professional communication with his students at the lessons and outside of them (in the process of training and education). Verbal communication (if it's full and optimal) is built on the establishment of a favorable psychological climate, optimization of education activities and the relationships between a teacher and a pupil.

A teacher of physical training plays the important role in physical education and his methods and forms of verbal communication should be regarded as an objective indicator.

Key words: *psychological and pedagogical process of communication, pedagogical communication, verbal communication, social and psychological training (SPT).*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015 р.